

KS. PRZEMYSŁAW NOWAKOWSKI CM
Kraków, PAT

NOVAJA SKRIZAL' JAKO PRZYKŁAD BIZANTYJSKO-SŁOWIAŃSKIEGO KOMENTARZA LITURGICZNEGO

*Novaja Skriżal'*¹ arcybiskupa Niżnego Nowgorodu Veniamina (1738–1811) zajmuje jedno z ważniejszych miejsc w historii rosyjsko-słowiańskich komentarzy liturgii, wpisuje się w dominujący na tamtym terenie mistyczno-symboliczny nurt tych wyjaśnień. Utwór cieszył się wielką popularnością wśród duchowieństwa i wiernych rosyjskiej Cerkwi prawosławnej, do rewolucji miał aż 18 wydań (pierwsze w 1803 r., ostatnie przedrewolucyjne w 1908 r.). M. Sołowij nazywa książkę Veniamina pierwszą pełną liturgiką obrządku bizantyjsko-słowiańskiego². A. Mień zaznacza, że z komentarzy abpa Veniamina korzystali inni liturgiści, aż nie nastąpiła nowa faza rozwoju historii liturgiki wschodniej, którą był nurt historyczny³.

Wyjaśnienia liturgii są ważną częścią całej literatury słowiańskiej, ruskiej i rosyjskiej. Najwcześniej pojawiają się słowiańskie przekłady komentarzy Pseudo-Dionizego Areopagity, św. Maksyma Wyznawcy i Germana z Konstantynopola. Pierwsze tłumaczenie Pseudo-Dionizego pochodzi z końca XIV w. z Serbii. Na podstawie dzieł Maksyma i Germana powstawały krótkie wyjaśnienia liturgii zamieszczane w formie wstępów w starosłowiańskich służebnikach. Te wyjaśnienia były rozszerzane przez anonimowych pisarzy ruskich, także komentarz otrzymywał dodatkowy, charakterystyczny rys mistyczno-apokryficzny o zabarwieniu poetyckim⁴. Dopiero w połowie XVII w. w miejsce tych oddzielnych, krótkich komentarzy pojawiają się pełniejsze dzieła. Pierwszym była *Skriżal'*, wydana w 1656 r. w Moskwie z inicjatywy metropolity Nikona⁵, stanowiąca tłumaczenie greckiego dzieła Jana Natanaila, będącego z kolei kompilacją wyjaśnień Symeona z Salonik, Germana, a głównie Mikołaja Kabasilasa⁶. Ta pierwsza *Skriżal'* była w swoich czasach solidną pomocą

¹ *Skriżal'* można przetłumaczyć na język polski jako „tablicę przykazań (zakonu)”

² M. SOLOVIJ, *Bożestvenna Liturgija*, Lviv 1999, s. 128.

³ A. MIEŃ, *Sakrament, słowo, obrzęd. Prawosławna służba Boża*, t. Z. Podgórzec, Łuków 1992, s. 154, przyp. 13.

⁴ A.P. GOŁUBCOV, *Iz czenij po cerkovnoj archeologii i liturgike*, Sergiev Posad 1918 (reprint Moskwa 1996), s. 136–138.

⁵ Na prośbę metropolity Nikona dzieło przetłumaczył, należący do kijowskiej „szkoły mohylańskiej”, Epifaniusz Sławiniecki; SOLOVIJ, *dz. cyt.*, s. 124.

⁶ N. KRASNOSELCEV, *Tołkovaja Służba i drugija soczinenia tnosjascijasja k objasneniu bogosluženia v drevnej Rusi do XVIII veka*, „Pravoslavnyj Sobesednik” (1878), II, 37.

do nauki i wyjaśnienia prawosławnego nabożeństwa, choć wybór źródeł był niekiedy mechaniczny i przypadkowy. Dopiero w końcu XVII w. pojawiły się pełne słowiańskie przekłady Symeona i Germana, a także Pseudo-Dionizego i Cyryla Jerozolimskiego. Wszystkie te dzieła reprezentowały mistyczno-alegoryczny nurt komentarzy liturgii. Jednakowoż już w II poł. XVII w. synod Cerkwi rosyjskiej podjął starania o przygotowanie historycznych komentarzy liturgii. W 1792 r. w Petersburgu wyszła książka metropolity Gabriela (Gavriiła), będąca pierwszą próbą historycznego wykładu obrzędów cerkiewnych⁷. Kontynuatorem tej historycznej linii badań liturgii i autorem kolejnego komentarza do liturgii (1804) był uczonec Ivan Dmitrievskij⁸. U Dmitrievskiego punktem wyjścia jest zawsze historyczne znaczenie obrzędów „zawsze jednakowe i niezmiennie”, po czym przechodzi on dopiero do wyjaśnień symbolicznych⁹. Między tymi dwoma wydaniem komentarzy liturgicznych w nowym duchu plasuje się *Novaja Skriżal'* abpa Veniamina (1803), który nawiązuje do starych symbolicznych tradycji bizantyjskich.

Autor *Novajej Skriżali*, Veniamin Krasnopievkov-Rumovskij, urodził się w 1738 r. pod Petersburgiem. Już w 1759 r. wstąpił do klasztoru. Ukończył Aleksandro-Newskie seminarium duchowne. Od 1768 r. był prefektem, a w 1770 r. został rektorem tegoż seminarium i archimandrytą. W 1774 r. wyświęcony na biskupa, od 1775 r. przez 23 lata kieruje eparchią w Archangielsku, w 1798 r. przejmuje biskupstwo w Niżnym Nowgorodzie (arcybiskup od 1804 r.), gdzie pozostaje aż do śmierci w 1811 r.¹⁰ Odznaczał się duszpasterską troską o wiernych (młodzież, dzieci, biedni) i dbałością o budynki sakralne. Był szczególnie gorliwy w sprawach liturgii, wymagał od duchowieństwa wiernego przestrzegania *ustawu* (przepisów liturgicznych). Równocześnie prowadził działalność naukowo-literacką, tłumaczył teksty liturgiczne i dzieła świeckie z łaciny na rosyjski, zbierał archiwalia i pracował nad historią diecezji archangielskiej¹¹. Do jego spuścizny literackiej należy książka dla dzieci o historii zbawienia¹² i słynny komentarz liturgiczny pt. *Novaja Skriżal'* („Nowe Tablice Przymierza”)¹³.

Zamiarem abpa Veniamina było uzupełnienie książki metropolity Gavriiła (Petrova) z 1792 r., w której razem z symbolicznymi wyjaśnieniami liturgii znalazły się niektóre dane dotyczące historycznego pochodzenia obrzędów. Veniamin uzupełnia

⁷ GAVRIIL (Petrov), *O stużenii i czynopolożenjach prawostawnija Grekorossijskija Cerkwi*, Sankt Peterburg 1792.

⁸ I. DMITRIEVSKIJ, *Istoriczeskoje, dogmaticzeskoje i tainstwennoje izjasnienie na liturgiju*, Moskwa 1804.

⁹ GOLUBCOV, *dz. cyt.*, s. 142.

¹⁰ Wstęp od wydawcy, w: VENIAMIN, *Novaja Skriżal'*, Sankt Peterburg 1899, III (reprint Moskwa 1992).

¹¹ *Svedenija o preosvjaszczennom Veniaminie*, Strannik 1879, kniga 3.

¹² VENIAMIN (Krasnopievkov), *Svjaszczennaja istorija dla matoletnich dietej*, Sankt Peterburg 1788.

¹³ TENŻE, *Novaja Skriżal' ili objasnenie o Cerkvi, o Liturgii i o vsech službach i utvarjach cerkovnych*, Sankt Peterburg 1899.

dzieło Gawiila głównie w duchu mistyczno-symbolicznym. Wprawdzie arcybiskup przetłumaczył z łaciny i greckiego *Rituale graecorum* J. Goara, ale przekład ten pozostał w rękopisie, a Veniamin w niewielkim stopniu wykorzystał dane historyczne, jakie zebrał Goar, odwołując się głównie do tradycyjnych objaśnień symbolicznych¹⁴. W swoim komentarzu liturgii Veniamin oparł się głównie na Symeonie Sołuńskim. Bardzo często Symeon cytowany jest bezpośrednio. Drugim autorem, który wywarł wpływ na Veniamina, był German z Konstantynopola. Poprzez tytuł swojego dzieła Veniamin nawiązał natomiast do wcześniejszej Nikonowskiej *Skrizali*; jak się potem okaże, jego dzieło znacznie przebije poczytnością swój pierwowzór. Już za życia Veniamina *Novaja Skrizal'* miała trzy wydania (1803, 1806, 1810). W 1857 r. pojawiło się nowe, uwspółcześnione pod względem językowym wydanie z dodatkiem specjalnych ilustracji, które kilka razy jeszcze będzie wznawiane przed rewolucją (1859, 1870, 1899, 1905, 1908).

Novaja Skrizal' wyróżnia się od innych utworów tego typu swoją kompletnością, obejmuje bowiem całość obrzędów liturgicznych Cerkwi, począwszy od liturgii godzin, poprzez Eucharystię i wszystkie sakramenty aż do najdrobniejszych poświęceń i modlitw trebnika kapłańskiego. Składa się z czterech oddzielnych części, które dzielą się na rozdziały, a te na paragrafy. Pierwsza część zawiera opis i wyjaśnienie znaczenia świątyni, jej części, a także paramentów liturgicznych. Część druga omawia obrzędy ze służebnika i posty: wszystkie godziny liturgii dnia, dwie Boże Liturgie (św. Jana Złotoustego i Bazylego Wielkiego), przy okazji szaty liturgiczne, liturgię *Prezdeosvieszczonnych*, Wielki Post. Trzecia część traktuje o obrzędach biskupich: święceniach wszystkich stopni niższych i wyższych, poświęceniu cerkwi i antyminów. W ostatniej części objaśniane są wszystkie modlitwy i obrzędy z trebnika, na pierwszym miejscu pozostałe sakramenty święte, poświęcenie wody w Bogojawlenie, pogrzeby itd. W ten sposób cały materiał liturgiczny Cerkwi został w *Nowej Skrizali* podzielony i omówiony według jego rozmieszczenia w głównych księgach liturgicznych obrządku wschodniego, jakimi są: służebnik (cz. II), pontyfikał (cz. III) i trebnik (cz. IV).

Poszczególne obrzędy są wyjaśnione w *Nowej Skrizali* zgodnie z tradycyjną metodą mistyczno-symboliczną. Veniamin zbiera razem wiele różnych, niekiedy niezgodnych ze sobą, komentarzy symbolicznych bez dodatkowych wyjaśnień, co jest przedmiotem krytyki Filareta Gumilewskiego¹⁵. Według Sołowija, Veniamin chciał w ten sposób zachować jak największą wierność tradycyjnemu komentarzowi bizantyjskiemu¹⁶. To omówienie całości obrzędów cerkiewnych było głównym powodem wielkiej popularności, jaką *Novaja Skrizal'* zdobyła wśród czytelników i cieszy się nią do tej pory, o czym świadczą jej nowe wydania w ostatnich latach i wyczerpane nakłady (Moskwa 1992, 1999; Począjów 2003).

¹⁴ SOLOVJ, *dz. cyt.*, s. 128–129.

¹⁵ FILARET (Gumilewskij), *Obzor ruskoj duchovnoj literatury*, Sankt Peterburg 1884, s. 401.

¹⁶ SOLOVJ, *dz. cyt.*, s. 129.

Novaja Skriżal' przybliża całe bogactwo i piękno wschodniej liturgii. Dzieło to należy do podstawowego kanonu źródeł prawosławnej liturgiki, znajdując się na listach bibliografii podawanych przez większość rosyjskich zakładów naukowo-wychowawczych zajmujących się prawosławiem. A. Naumow pisze, że to jeden z głównych przewodników po obrzędowości i symbolice prawosławnej¹⁷. W ostatnim czasie, gdy bardzo wzrasta zainteresowanie wszelką symboliką religijną, wszystkim szukającym odpowiedzi na pytania związane z bogatą obrzędowością liturgii wschodniej należałoby polecić ten najbardziej popularny bizantyjsko-słowiański komentarz liturgiczny.

¹⁷ A. NAUMOW, *Wprowadzenie*, w: M. GOGOL, *Rozważania o Boskiej Liturgii*, Kraków 2004.